

מורה הלכה במקום רבו

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. התהוות הדין
- ג. תנאים ואמוראים
 1. נדב ואביהוא
 2. י"ב מיל כמחנה ישראל
 3. ירושלמי ובבלי

פתיחה

רובן של שיטות הראשונים להלכה במקרים השונים של "מורה הלכה במקום רבו" נידונו וסוכמו בישיבה. מאמר זה מנסה להאיר את היסודות העקרוניים שהנחו את התפתחויות השונות בהבנת האיסור להורות הלכה במקום רבו.¹

התהוות הדין

במקורות התנאיים אין כל התייחסות למורה הלכה במקום רבו כאיסור הילכתי. הבבלי (עירובין סג ע"א) מביא התייחסויות שונות של האמוראים לדין²:

1. "אמר ר' חנינא: נקרא חוטא..."
 2. "אייר חייא בר אבא, אייר יוחנן: ראוי להכישו נחש..."
 3. "ר' אלעזר אומר: מורידין אותו מגדולתו..."
 4. "אמר רבא: בפניו אסור וחייב מיתה, שלא בפניו אסור ואין חייב מיתה."
- ניתן לראות כאן יחס מחמיר והולך כלפי ההוראה. אם בדור האמוראים הראשון (ר' חנינא) הסתפקו בהגדרות המתארות את ה"מורה" כחוטא, הרי שרבא (דור רביעי) כבר מגדירו כחייב מיתה ממש.

למעשה, כל עוד יושבת סנהדרין בלשכת הגזית היא מהווה מקור פסיקה אחיד ומחייב את כל ישראל, והמציאות מאפשרת לפרסם את פסקיה בכל קהילות ישראל³. עם החורבן מאבדת הסנהדרין מכחה, וישנה מציאות של פסיקה אזורית⁴. הניסיון של ר' יהודה הנשיא לערוך משנה סדורה מהווה גם ניסיון לאחד, עד כמה שניתן, את הלימוד והפסיקה ע"פ תורה שבעל-פה.

פעם אחת הלך רבי למקום אחד, וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהם בטומאה. אמר להם: מפני מה אתם מגבלין עיסותיכם בטומאה? אמרו לו: תלמיד אחד בא לכאן והורה לנו מי בצעים אין מכשירין... באותה שעה נזרו: תלמיד אל יזרה...⁵

1. מבחינה מסוימת קשה יותר להתבונן על סוגיא מן היסודות אל הפרטים, מכיוון שזו דרך שהיא הפוכה לדרך הלימוד הראשונית (שמקשה מן הפרטים ליסודות), אך לעניין זו דרך אמיתית יותר בסיכום סוגיא ממבט כולל. בשל כך ישנם רעיונות שיובנו ויוכחו "למפרע", בהמשכו של המאמר.
2. המימרות מובאות ע"פ הסדר הכרונולוגי של אמירתן. בגמרא הן מובאות בסדר שונה.
3. תוספתא תגינה פ"ב, הובאה בסנהדרין פח ע"ב: "תניא...מתחילה לא היו מרבין מחלוקות בישראל, אלא ב"יד של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית..."
4. שבת קל ע"א: "במקומו של ר' אליעזר היו כורתים עצים לעשות פחמים בשבת. במקומו של ר' יוסי הגלילי היו אוכלים עוף בחלב".
5. סנהדרין ה' ע"ב, ועיין לקמן בביאורו של סיפור זה בבבלי ובירושלמי.

הבריתא מדברת על מקום נידח (אפי' שמו אינו מוזכר), ללא סמכות פוסקת, שאנשיו מסתמכים על פסק של תלמיד שנזדמן לשם באקראי, וכתוצאה מכך נוהגים יום-יום שלא כהלכה. אמנם מציאות של חורבן מחייבת פסיקה מקומית, אך היא גם פותחת פתח לטעויות רבות. התקנה שנתקנה באותה שעה פותחת מהלך שמצד אחד בונה יחס של כבוד לפוסק המקומי, ומאידך – יוצרת איכות של פסיקה מקומית, ובכך מונעת טעויות. שתי המגמות הללו הולכות ומתחדדות (וכך גם התבטאויותיהם של האמוראים כלפי המורה במקום רבו), ככל שמסתבר **מציאותית** שעולם ההלכה אינו יכול להכיל את האפשרות שתלמיד יורה בפני רבו⁶. במקביל לצורך העובדתי להגביל את הוראת התלמיד, מלבנים האמוראים מקרים שונים של "מורה הלכה במקום רבו", ושואבים מהם יסודות שונים לביסוס הדין⁷.

תנאים ואמוראים

מתוך העיון במשניות, במדרשים ובשני התלמודים ננסה לנתח את המקרים שהיו מקור השראה לדין מורה הלכה במקום רבו, את טעמו והתפתחותו, ואת הבנותיו השונות בארץ-ישראל ובבבל, ע"פ שני התלמודים.⁸

1. נדב ואביהוא

מקור מרכזי בדיון על איסור הוריה במקום רבו הוא סיפורם של נדב ואביהוא המנותח ע"י ר' אליעזר ב"יתורת כהנים" (פרשת "שמניי", מכילתא דמילואים, ל"ב-ל"ג):

ר' אליעזר אומר: לא נתחייבו אלא על שהורו הלכה בפני משה רבן, וכל המורה הלכה בפני רבו – חייב מיתה. ומעשה שאירע בתלמיד אחד שהורה בפניו⁹. אמר לה לאמא שלום אשתו: אינו מוציא שבתו. ומת.

בכל תורתו מדגיש ר"א את הצורך של התלמיד לשאוב את תלמודו מרבו¹⁰ וכאן הוא אף קובע הלכה שיוצרת יחס מאוד מסויים של התבטלות התלמיד בפני תורת-רבו.

נחלקו ר' עקיבא ור' ישמעאל (בתי"כ, שם) מה בדיוק עשו בני אהרון ב"הקריבם אש זרה":

ר' ישמעאל אומר: יכול אש זרה ממש? ת"ל: 'אשר לא צווה אותם' – הכניסוה בלא עצה. ר' עקיבא אומר: לא הכניסוה אלא מן הכיריים, שנאמר: 'ויקריבו לפני ה' אש זרה'. אי"כ למה נאמר 'אשר לא צווה אותם'? שלא נמלכו במשה רבן.

המציאות עצמה אינה ברורה כאן כל צרכה, ואף עליה נחלקו הדעות בתי"כ. המדרש מתאר מעמד מפואר של כל עם ישראל המצפה להתגלות השכינה עליו ע"י ירידת אש מן השמים, אלא שכלו כל המעשים, וקרבו כל הקרבנות – ודבר לא קורה.

כיוון שראה אהרון... ולא ירדה שכינה לישראל – היה עומד ומצטער... מיד נכנס משה עמו ובקשו רחמים, וירדה שכינה לישראל... באותה שעה קפצה פורענות על נדב ואביהוא... כיוון שראו אש חדשה – עמדו להוסיף אהבה על אהבה.
(ת"כ, שם, י"ט, כ"א).

הבנה זו מתאימה לשיטתו של ר' ישמעאל, שטוען שהאש הייתה כשרה, כלומר הם נטלו מן האש שכבר ירדה על המזבח¹¹ והקריבוה לפני ה' – וכל הבעיה מתמצה בכך שלא נטלו עצה ממשה.

6. כפי שטוען אב"י (כתובות ס' ע"ב): "תלמיד אל יורה...משום דלא מסתייע מילתא" – ואפי' הוא בקיא בהלכה.
7. את ההתפתחות הכרונולוגית בהתייחסות, שמעידה על הלכה שנקבעה מכורח המציאות – הראה לי ערן שילה.
8. קיימות בעצם שתי התייחסויות שונות להוראה של תלמיד: 1. "אל יורה אפי"כ נוטל רשות מרבו". 2. "תלמיד אל יורה הלכה במקום רבו". לחברה הרעיון התייחסו אל שתיהן כאחת, אף שנחלקו הדעות לגבי אופי הזיקה שבין שתי התקנות.
9. של ר' אליעזר.
10. סוכה כח ע"א: "אמר להם: ...ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם".
11. שחרי ר"ע, שטוען "מן הכיריים", בא לאפוקי מדרי' ישמעאל, כלומר שלר' ישמעאל האש כשרה, דאי לא תימא הכי – מניין להם אש כשרה?

מאיך ישנה הבנה אחרת בתי"כ :

דבר אחר: כיוון שראו בני אהרון שקרבו כל הקרבנות ונעשו כל המעשים ולא ירדה שכינה לישראל, אמר לו נדב לאביהוא: וכי יש לך אדם שמבשל תבשיל בלא אש? מיד נטלו אש זרה ונכנסו לבית קדשי הקדשים...
(ת"כ, שם, כ"ב).

כאן כובדה של הבעיה הוא בטעות ההלכתית החמורה של נדב ואביהוא, כפי שהציג אותה ר' עקיבא: "לא הכניסוה אלא מן הכיריים", ובעצם שורש הטעות נובע מכך שלא נטלו עצה ממש רבן. אם נסביר את מחלוקת ר"ע ור"י על גבי הקביעה הבסיסית של ר' אליעזר ש"לא מתו שני בני אהרון אלא על שהורו הלכה בפני רב"י נקבל שתי הבנות יסודיות בטעם האיסור. בתפיסת ר"ע מטרתה של ההלכה האוסרת על תלמיד להורות בפני רבו היא למנוע אפשרות של טעות, ואילו ע"פ תפיסתו של ר' ישמעאל, עצם ההוריה הנה בעייתית – כנראה בשל הפגיעה העקרונית בכבוד הרב¹².

ואכן, המדרש עצמו מתבונן על שורשי חטאם של נדב ואביהוא באופנים שונים :

באותה שעה קפצה פורענות על נדב ואביהוא. וי"א מסיני נטלו להם, שראו את משה ואת אהרון שהיו מהלכים תחילה, הן באים אחריהם, וכל ישראל אחריהם. אמר לו נדב לאביהוא: 'עוד שני זקנים הללו מתים – ואנחנו ננהוג את הקהל'¹³.

אם למי"ד "באותה שעה" מדובר פה בכשל נקודתי (שחולל טעות), הרי שע"פ הדעה הטוענת "מסיני נטלו להם" – לנדב ואביהוא ישנה בעיה יסודית עם כבודם של משה ואהרון, והיא מתבטאת כאן בהקרבת האש ללא רשותם.

2. י"ב מיל (ג' פרסאות)

ר' אליעזר מביא מימרא עובדתית, המדברת על מקרה מסויים של תלמידים שהורו בפני רבותיהם: "לא מתו נדב ואביהוא, אלא על שהורו הלכה...". דבריו מהווים פשוט תיאור מציאות שקרתה. הירושלמי (שביעית פ"א הל' א') כבר מסמיך לדבריו השלכה הלכתית המגדירה "אסור" ו"מותר":
תני: אסור לתלמיד להורות הלכה בפני רבו, עד שיהיה רחוק ממנו י"ב מיל כמחנה ישראל.

אם עד עכשיו ראינו בעיה בהורייית תלמיד בנוכחות רבו, לעיני רבים, הרי שכאן מורחב גדר האיסור למרחק של י"ב מיל לכל רוח ממקום שנמצא בו רבו.

למרחק המסויים של י"ב מיל ניתן למצוא שתי משמעויות מרכזיות.

...שהיה להן לבקש רחמים... ולא בקשו. כי הא דהוא גברא דאכליה אריא בריהוק תלתא פרסי מיניה דר' יהושע בן לוי, ולא אשתעי אליהו בהדיה תלתא יומיה.
(מכות יא ע"ב).

ריב"ל, שהיה רגיל בגילוי אליהו¹⁴, נענש ונסתלק ממנו אליהו למשך שלשה ימים כיוון שלא ביקש רחמים על אדם שנטרף ע"י אריה בריהוק ג' פרסאות¹⁵ ממנו. ניתן לראות מכאן שמודעותו של האדם מגעת עד לטווח של ג' פרסאות, שהרי ריב"ל ידע – ולא ביקש רחמים, ולכן נענש. אותו עקרון קובע גם את ההלכה המופיעה בסוכה (מד ע"ב): "אל יהלך אדם בערבי שבתות יותר מ-ג' פרסאות", כלומר אדם שנמצא בדרכו הביתה חייב ללון ביום ה' בטווח ג' פרסאות מביתו. ומסביר רש"י שם, שאם לא יעשה כן – לא יספיקו בני הבית להתכונן לבואו, ונמצא מפר את שלום הבית. ומשמע מכאן שברגע שאדם נמצא בתוך ג"פ מביתו – בני הבית כבר יודעים על כך, ויכולים להתכונן לבואו¹⁶.

ישנה משמעות נוספת למרחק ג"פ, כפי שמופיע במסכת עבודה-זרה (טו ע"ב)

12. כך גם מפרש רש"י ביומא נג ע"א: "ואע"פ שהורו כראוי – נענשו, שלא נטלו רשות".
13. בבבלי (סנהדרין נב ע"א) ישנה התבטאות חריפה יותר: "אימתי ימותו שני זקנים הללו, ואני ואתה ננהיג את הדור".
14. כפי שמצינו, לדוגמא, סנהדרין צח ע"א: "ריב"ל אשכח לאליהו דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דרשב"י...".
15. הפרסא היא 4 מילין, וג' פרסאות הן כ- 11.5 ק"מ ע"פ הגר"ח נאה, או כ- 13.8 ק"מ ע"פ הי"חזון איש".
16. כך גם מתרגם יונתן את הפסוק (שמות כ', טו): "וירא העם וינועו, ויעמדו מרחוק" – "וחמוך כל עמא ורתעו, וקמו תריסר מילין מרחיק". במרחק כזה ההר כבר נמצא מחוץ למודעות הסביבתית – מרחבית שלהם.

רבה זבין ההוא חמרא לישראל החשוד למכור לעובד כוכבים. אמר ליה אביי: "...והאמר רב נחמן אמר רבה בר אבון: כדרך שאמרו 'אסור למכור לעובד כוכבים' – כך אסור למכור לישראל החשוד למכור לעובד כוכבים". רהיט¹⁷ בתריה תלתא פרסי, ואיכא דאמרי פרסא בחלא – ולא אדרכי¹⁸.

כאשר מסתבר לרבה שהוא נהג שלא כהלכה, הוא מנסה לרדוף אחרי הקונה ולבטל את המכר. מאחר ולא השיגו לאחר ריצה של שלש פרסאות – הוא מוותר וחוזר. ה"איכא דאמרי" משווה את ריצת ג' הפרסאות לריצת פרסה אחת בחול¹⁹, כלומר שהקריטריון שקובע מרחק ג' פרסאות הוא פונקציה של המאמץ שאדם נדרש לבצע לצורך שמירה על תקנות רבנן²⁰. כך גם קובעת הגמרא לגבי החיוב ללוות את רבו בדרך (סוטה מו ע"ב): "תלמיד לרב – אין לו שיעור. וכמה? ... פרסה, אבל רבו המובהק – ג' פרסאות". את רבו המובהק, שהוא חיוב הכבוד המקסימלי, נדרש התלמיד ללוות ג' פרסאות, וזה, ע"פ הגדרת הגמרא, דבר ש"אין לו שיעור" – זהו המקסימום האפשרי²¹.

ע"פ האמור, ייתכנו שני כיוונים בהבנת עניינם של ג' פרסאות לגבי דין מורה הלכה במקום רבו. האיסור לקבל פסיקה מתלמיד מחייב כל מי שיש לו שאלה הלכתית להפנות אותה לרבו. כל עוד הרב נמצא בריחוק ג' פרסאות – תובעים חכמים (בתקנתם) מן השואל לטרוח וללכת עד לרב. אך אם הרב מרוחק יותר – ישנו פתח להסתמך על פסיקתו של התלמיד, ע"מ שלא להטריח את השואל, או משום החשש שאדם ממוצע ירתע מהליכה כה ארוכה, ולא ילך וישאל – ויבוא לידי תקלה. ע"פ הבנה זו תקנת ג' פרסאות היא דין בשואל, והיא נובעת מן החשש לטעות²² – בהתאמה עם שיטתו של ר"ע בת"כ.

מאידך, ניתן להבין שכל עוד הרב מרוחק מתלמידו לא יותר מ-ג' פרסאות, במודעותו של התלמיד קיימת הידיעה שרבו סמוך אליו, ולא ייתכן שתלמיד המכבד את רבו יפסוק במצב כזה הלכה, מצד רגש המורא הטבעי שצריך להיות לתלמיד. כמו כן, אם נאמר שהתקנה כופה על התלמיד שלא לפסוק בזמן שרבו בקרבתו, הרי כל עוד רבו מרוחק ממנו ג' פרסאות – ייתכן שהוא כלל אינו יודע על המצאותו, וממילא אין טעם לאסור עליו הוריה משום "מקום רבו". ע"פ הבנה זו תקנת ג"פ היא דין בתלמיד, ומגמתה היא להרחיב ולבסס את החינוך של התלמיד לכבוד רבו – בדומה להבנתו של ר' ישמעאל בת"כ.

3. בבלי וירושלמי

מתוך השוואת הדיונים בשני התלמודים בולט לעין השוני בהיקף ההתייחסות לעניין תלמיד המורה הלכה. בעוד שבירושלמי ישנו דיון תיאורטי מצומצם, הנוגע במספר נקודות בסיסיות לגבי נטילת רשות ותלמיד שהורה, הרי שבבבלי הנושא מופיע בכמה סוגיות שונות²³, תוך התפרטות למקרים ספציפיים רבים והתייחסות לחילוקים שונים בסוגי שאלות, מעמדים שונים ביחסי תלמיד-רב, והיקפה של ההוריה, כלומר בבבל פותח הדין בצורה מעמיקה ומוזקקת יותר, תוך יצירת כיוונים חדשים בהבנתו.

17. רבה.
18. סיפור דומה על אביי מופיע בכתובות ס' ע"ב, וראה גם להלן.
19. ומסביר רש"י: "בחלא" – בין החולות, מקום קשה להילוך.
20. ודאי שלא כך הוא במצוות דאורייתא, שבחלקן נדרש אדם ללכת אפילו עד קצה העולם, אך נראה לי שזהו השיעור של מצוות ותקנות דרבנן.
21. וכן בשבת צח ע"א: "דהוא פרדשכא (סרדיוט) דרתח מלכא עליה, ורהיט תלתא פרסי בכרעיה". הגמרא, בדיון לגבי טלטול בעלי-חיים או אדם, מגדירה מי שמסוגל לרוץ שלש פרסאות (למרות היותו כפות) – כחי הנושא את עצמו, שאין חייבים על טלטולו.
22. ולחשש כזה יש גבול, ולכן עדיף לתת לתלמיד לפסוק, במקרה שרבו מרוחק יותר מ-ג' פרסאות.
23. הסוגיא מופיעה בכמה מקומות בירושלמי, אך היא חוזרת על עצמה כל פעם ללא פיתוח של הדיון, ואילו בבלי ישנן שתי סוגיות מרכזיות – סנהדרין (ה ע"א) ועירובין (נב ע"ב - נג ע"א), והתייחסויות בשבת (יט ע"ב) וכתובות (ס' ע"ב) – כל אחת מהן מזוית שונה.

הסוגיא בסנהדרין (ה' ע"ב) די מקבילה לירושלמי²⁴ :

דתניא: פעם אחת הלך רבי למקום אחד, וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהם בטומאה. אמר להם: מפני מה... אמרו לו: תלמיד אחד בא לכאן והורה לנו...
תנא: באותה שעה נזרו: תלמיד אל יורה אא"כ נוטל רשות מרבו. תנחום בריה דר' אמי איקלע לתת. דרש להו: מותר ללדות היפין בפסח. אמרו לו: לאו ר' מני דמן צור איכא הכא, ותניא: תלמיד אל יורה הלכה במקום רבו... אמר להו: לאו אדעתאי.

וכך מביא הירושלמי (שביעית פ"ו הל' א'): :

אמר ר' יעקב בר אבדי: באותה שעה נזרו שלא יהא תלמיד מורה הוריה. ר' חונא בשם ר' הונא אמר: תלמיד שהורה, אפילו כהלכה, אין הוראתו הוריה. תני: תלמיד שהורה הלכה לפני רבו חייב מיתה. תני בשם ר' אליעזר: לא מתו נדב ואביהוא אלא ע"י שהורו הלכה לפני משה רבן... תני: אסור לתלמיד להורות הלכה לפני רבו, עד שיהא רחוק ממנו י"ב מיל... כהדא רבי תנחום בר ירמיה הוה בחפר, והוה שאלון ליה והוה מורה. אמרין ליה: ולא כן אולפן רבי, שאסור לתלמיד להורות הלכה לפני רבו?... והא ר' מני רבן יתיב בציפורין! אמר לון: ייתי עלי דלא ידעית. מן ההיא שעתא לא אורי.

אולם בכל-זאת ישנם כמה הבדלים מהותיים בהבנה, הנובעים מעולם בתי המדרש שאפיו כל תלמוד. הגמרא בבבא-מציעא מצטטת מפי עולא²⁵: "תלמידי חכמים שבבבל עומדין זה מפני זה", ומסביר רש"י שם: "כדין תלמיד לרב, לפי שהיו יושבים תמיד בבית המדרש יחד, ומקשין ומפרקין, וכולם למדים זה מזה". דרכי הלימוד בבבל (מיום שירד רב והקים עולה של תורה²⁶), היו כנראה שונות מאלו שהיו נהוגות בא"י. אם בארץ למדו בחבורות קטנות, תלמידים מפי רבם, הרי שבבבל קמו ישיבות, שגודלן (שעורר התפעלות גדולה בארץ²⁷) הכתיב דרכי לימוד שונות, שטשטשו את המוחלטות של הגדרות תלמיד ורב. ואכן, הגדרות כמו "תלמיד חבר", "רבו המובהק" ו"רב מופלג" אינן מופיעות כלל בכל הירושלמי כיוון שהן אינן קיימות. ברור לכל מיהו תלמיד ומיהו רב, משא"כ בבבל.

כאשר מחוייבים תלמידי חכמים שבבבל לקום בפני חבריהם, הרי הושווה כבוד חבריהם לכבוד רבם. במצב כזה יכול להווצר זלזול בכבודם של חכמים, וכנגד זלזול זה מכוון דין מורה הלכה. הירושלמי קובע נחרצות "שלא יהא תלמיד מורה הלכה", ומוסיף שבכל מקרה "אין הוראתו הוריה"²⁸, כלומר – להלכה שמורה תלמיד אין תוקף. הבעיה היא בעצם ההלכה, מתוך חשש לאמיתותה ונכונותה. מאידך הבבלי מוצא לתלמיד פתח להתיר – "אלא אם כן נוטל רשות מרבו", כלומר הבעיה היא בכבוד רבו, ואם רבו מוחל על כבודו – יכול התלמיד להורות.

הירושלמי מציג שני דינים נפרדים: ישנו איסור "בפני רבו", הנלמד ע"פ ר"א, ומתווספת אליו התקנה שתוקנה בעקבות רבי. הבבלי משלב את שניהם ביחד במעבר חד מדין "נטילת רשות" לסיפורו של תנחום בריה דר' אמי. אין עיסוק במקור דין "מקום רבו"²⁹, כיוון שאף הוא, כקודמו, נגזר מן המציאות המאלצת לתקן תקנות לשמירת כבוד הרב. שני הדינים הופכים בעצם למכלול אחד, שזו מטרתו, ומקור הדין איננו רלוונטי כאן.

את החידוד שיוצרים בבבלי לנקודה של כבוד רבו ניתן למצוא בשתי הלכות נוספות:

רבינא סר סכינא בבבל. א"ל רב אשי: מאי טעמא ענד מר הכי? א"ל: ...תלמיד חבר דמר אנא. אמר רבא: צורבא מרבנן חזי לנפשיה.

החיוב להראות סכין לחכם לפני שחיטה, שמא יש בו פגם, מופיע בחולין (י"ח ע"א). מסבירה שם הגמרא שדינו של השוחט בנידוי אם סכינו נמצאת כשרה, ומשמע מכאן שלחיוב הזה ישנה מגמה

24. זוהי בעצם סוגית היסוד בבבלי, ואילו בעירובין ישנה התפרטות והתפתחות דינית, כחלק מדין על הוראת הלכה מסויימת כר' אליעזר בן יעקב (האם דבריו נפסקו כהלכה, כמנהג, או שנחנו העם ואין מוחים בידם).

25. שנמצא בא"י, והוא מ"רבנן נחותי" (ירושלמי כלאיים פ"ט הל' ג', ובברכות לח ע"ב נקרא: "רבותינו הירודים מא"י").

26. דוגמא פעוטה נמצאת בגיטין ו' ע"א: "א"ר אבא א"ר הונא: עשינו עצמינו בבבל כא"י לגיטין, מכי אתא רב לבבלי".

27. כתובות קו ע"א: "מבי רב הונא הוה פיישן תמני מאה רבנן... כי הוה קיימי רבנן ממתיתבא דרב הונא ונפצי לגלימיהו (מנערים את בגדיהם) הוה סליק אבקא וכסי ליה ליומא (חאבק היה מכסה את השמש), ואמרי במערבא: קמו ליה ממתיתבא דרב הונא בבלאה".

28. נפקא מינא, לדוגמא, לתלמיד שהטריף שחיטה – שמשלם ההפסד אף אם מתברר לאחר מכן שהבהמה אכן טרפה.

ברורה ליצור יחס של כבוד לרב³⁰. למעשה נוצר כאן סוג חדש של הוראה, שאין לו נגיעה לשאלת האמת ההלכתית. בעקבות התלות המוחלטת בעניין כבוד רבו ייתכנו שני חידושים: היתר הוראה לתלמיד חבר, והיתר הוראת תלמיד חכם לעצמו³¹. תלמיד חבר אינו נדרש לנהוג כבוד ברבו, כפי שמצינו (ברכות, כ"ז ע"ב): "שאני ר' ירמיה בר אבא דתלמיד חבר הוה... דקאמר ליה... ימי בדלת³²!" והקלות אלו בכבוד רבו הן שמבדילות אותו משאר התלמידים. על סמך אותו עקרון יכול רבינא לראות סכיני שחיטה, למרות שזהו בעצם תפקידו של רב אשי רבו.

תלמיד הפוסק דין לעצמו נחשב בד"כ מורה הלכה לכל דבר, כפי שמצינו לגבי זקן ממרא (סנהדרין, פ"ח ע"ב): "תנו רבנן: אינו חייב עד שיעשה כהוראתו, או שיורה לאחרים ויעשו כהוראתו". בדין "סר סכינא" יכול ת"ח לראות לעצמו כיוון שהוא אינו מחוייב בכבוד רבו (רבו מוחל לו), אלא שאם יורה לאחרים יוצר **אצלם** זלזול בכבוד הרב – וזאת יש למנוע, לכן "צורבא מרבנן חזי לנפשיה" – בלבד³³.

הגמרא בשבת (י"ט ע"ב) מדגימה את אותו עקרון:

ההוא תלמידא דאורי בחרתא דארגיז כרבי שמעון. שמתיה רב המנונא. והא כר' שמעון סבירא לך?! באחריה דרב הוה – לא איבעיה ליה למעבד הכי. הני תרי תלמידי, חד מציל בחד מנא וחד מציל בארבע וחמש מאני, וקמיפלגי בפלוגתא דרבא בר זבדא ורב הונא.

כאן אמנם מדובר בהוראה ממש, אלא שהגמרא עצמה מעידה שאין כאן כלל בעיה של טעות הלכתית. בנוסף לכך, המקרה מתרחש בחרתא דארגיז – שאינה מקום מושבו של רב, רב המנונא הוא בעל הסמכות, והוא המנדה את אותו תלמיד, והגמרא מבטאת את הבעיה בהגדרה שלא מצינו כמותה: "באתריה דרב הוה". מכל הפרטים הללו ניתן להסיק שהנידוי בא על פגיעה בכבודו של רב, שנגרמה ע"י הוראה במקום שנמצא תחת אחריותו ההלכתית, אף שהוא עצמו כלל אינו נמצא שם.³⁴ ואילו בהמשך חוזרת הגמרא לתלמיד חכם המורה לעצמו, כאן בשאלה הלכתית שאין לה עדיין הכרע.

אלא שהחילוקים בין התלמודים אינם חדים כל כך. בסיפורו של ר' תנחום (הני"ל) הבבלי נוקט עמדה שונה. מדובר ב"תנחום בריה דר' אמיי" (ללא תואר "רבי"), שנקלע באקראי לחתר, והורה שם משום שלא ידע שהגיעה לשם סמכות הלכתית אחרת – ר' מני דמן צור. ונראה שעיקר הבעיה כאן היא בהיותו תלמיד שיכולתו להורות כהלכה מוטלת בספק, ששגה בכך שלא נועץ בגדול ממנו לפני שפרסם את חדושו ההלכתיים³⁵. מאידך בירושלמי מדובר ב"רבי תנחום", שיושב ועונה באופן סדיר לשאלות שגרתיות בחפר, עד שמסתבר לו שרבי מנא רבו נמצא בציפורי. לכאורה אדם שבעצם ראוי להוראה, אלא שמשום כבוד רבו שלו (שמחוייב עליו במיוחד) – הפסיק להורות מכאן ואילך. (ועם כל הוראותיו עד עתה אין בעצם בעיה – הן תקפות מבחינה הלכתית³⁶).

סיכום

ניסינו לעמוד על מעט מן המעט מן היסודות עליהם נבנה דין "מורה הלכה" על צדדיו השונים. כבסוגיות רבות אחרות מתפתח הדין על סמך יותר מיסוד אחד, כאשר ישנן דעות המלבנות ומקצינות עקרון בודד, ואחריהן באות דעות המשלבות ובונות על כמה מן היסודות יחד, וחוזר חלילה, נדבך אחר נדבך, במיצוי הדין לכל הסתעפויותיו. המעיין בשיטות הראשונים השונות יראה בהן את המשכו של התליך זה, ומי שיאיר לעיני פרט זה או אחר בדבריהם או במקורות אחרים – תבוא עליו ברכה.

30. שהרי אם לא כך, מדוע מנדים את מי שסכינו כשרה? וכן הסביר רש"י שם: "משום אפקירותא, שהחציף פניו".
31. ודאי שאין כאן היתר לכל אחד, אלא רק ל"צורבא מרבנן", שהרי כל הדיון הוא על גבי השאלה הבסיסית (סנהדרין ה' ע"ב): "אי גמיר – רשותא למה לי למשקל?", ואין כל הוה אמינא להחזיר לכולם להורות. אלא שברגע שהתקנה אינה חלה, מסיבות מסוימות, חוזר המצב הראשוני בו מי שיודע – מורה.
32. "האם פסקת ממלאכה?" – בלשון נוכח, ולא בגוף שלישי: "מי בדיל מרז?", וכן מצינו (בבא בתרא קנח ע"ב): "בן עזאי תלמיד חבר דר' עקיבא... דקאמר ליה 'שבאתי' – בלשון נוכח.
33. שהרי כל בסיס החיוב נובע מכבוד רבו. הירושלמי כלל אינו מביא את החיוב להראות סכין לחכם לפני השחיטה – מאותה סיבה.
34. מבחינה כרונולוגית ייתכן שרב כבר לא היה חי בתקופת רב המנונא, מה שרק מדגיש ומחזק את הרעיון.
35. משמע מלשון "דרש להו" שזה היה אופי דבריו.
36. ייתכן שאלו שתי גרסאות שונות של אותו הסיפור, או פשוט טעות בגרסא, אך אין לזה שום נפ"מ, כיוון שהסיפור בא להבהיר עקרון שקיים כבר, וניתן להבין את גישתו של כל תלמוד מכך שחביא, כראיה לשיטתו, את הסיפור ע"פ אותה גרסא שעמדה לפניו.